

Tyustya fejedelemről[◊]

1. Az énekek elterjedése

Tyustya fejedelem a mordvin népköltészet legismertebb és legnépszerűbb alakja. A. I. Maszkajev mordvin folklorista, aki behatóan elemezte Tyustya alakját, mintegy harminc különböző Tyustya-szöveget vizsgált meg (Maszk. 1964: 172–222). Ezek legtöbbször ének, de van néhány legenda és elbeszélés, valamint egy mese is Tyustyáról, tetteiről és haláláról. Az anyag nagy része hozzáférhető az ismert mordvin népköltészeti publikációkban, valamint a szaranszki tudományos kutatóintézet kéziratárában is. Maszkajev szerint a Tyustya-énekek egy része a hősi énekekhez, más részük a mese-balladák típusához, s néhány közülük a történeti énekekhez tartozik.

A legtöbb Tyustya-éneket a 19. században jegyezték le, amikor Oroszországban megnőtt a birodalomban élő kis népek folklórja iránti érdeklődés. Ezek az énekek különösen érdekesek voltak az orosz kutatók számára, hiszen nagy részük a mordvin–orosz kapcsolatokról szólt, a mordvin fejedelmek oroszokkal folytatott harcairól, és az oroszoknak a mordvin földre való benyomulásáról.

Ahogy ma is, a gyűjtés idején is egyenetlen volt az énekek földrajzi elterjedése. Az erza nyelvjárású énekek a mai Mordvin Köztársaság egész területén megtalálhatók, a moksa nyelvjárásúak a mai Mordvin Köztársaság Kadosinszkij, Inszari és Vertelimszkij kerületeiben, amely megegyezik a régi Penza tartomány Inszari és Krasznozszlobodszki területeivel. De a *Tyustya*, *Tyustyán* név ismert a legtöbb mordvin területen, nemcsak a népköltészeti alkotások révén, hanem az általánosan elterjedt *Tyustyany pinge* 'Tyustya ideje' kifejezés által is. E kifejezés gyakran használatos ott is, ahol semmiféle ének vagy legenda nem ismert Tyustyáról, s jelentése 'régén, a régi szép időkben'.

A Tyustya név némely vallási szertartásban is előfordul. A mordvinok régi vallása szerint nemzeti ünnepségeket rendeztek, s ezeket bizonyos helyeken *tyustyán*-nak nevezték. E szertartások legfőbb eszköze egy nagy gyertya volt, melyet szintén *tyustyán*-nak hívtak. A gyertyát, mely a nemzetséget képviselte, és amelyet évszázadokon keresztül őriztek, a szertartáson meggyújtották, és imádkoztak mellette. Csak rövid ideig égették, s minden alkalommal ragasztottak hozzá viaszt, hogy ne fogyjon, hanem növekedjék (Orlov 1876). Ugyanilyen szertartásról számol be Jevszjev (1966) is, de az általa leírt szertartásban a gyertyát egyszerűen *statol*-nak 'gyertya' nevezik.

Olyan emlékünnepekről is van leírás, amelyeken az emberek báránnyal és más ételekkel kínálták egymást a legendás fejedelem, Tyustyán példájára, „aki valamikor ugyanúgy vendégelte meg népét” (Maszk. 1964: 174).

◊ Tanulmányom, melyet szeretettel ajánlok Bereczki Gábor tanár úrnak, az ELTE Finnugor Tanszékén a mordvin folklórról tartott előadásaim egyik témáján alapul. Az idézett részleteket én fordítottam mordvinról magyarra.

Ezek az áldozatok és közös étkezések nem összmordvin jelenségek voltak, hanem nemzetségiak, és volt, ahol nem is tartottak áldozatokat Tyustyán tiszteletére, sőt kinevették azokat, akiknél ez szokásban volt. Ismét más helyeken pedig bolondmesék élnek, melyekben kicsúfolják azokat, akik Tyustyán-szertartásokat tartanak (Maszk. uo.). Ez arra utal, hogy a különböző nemzetségeknek más és más ünnepeik, hőseik és saját tyustyánjuk volt, s egymást gyakran gúnyolták. Tyustyán mint pozitív népi hős neve nagyon sok mordvin faluban ismert, és népszerű azokon a területeken is, ahol tréfás mesékben fordul elő.

Az énekekben Tyustya mint nem mindennapi hős és ma is élő ember jelenik meg annak ellenére, hogy léteznek a haláláról szóló énekek, legendák is. Gyakran viszályba került idegen törzsek fejedelmeivel, s haragjában elment a „vízen”, a tengeren túlra, keletre, és máig is ott él népével, azokkal, akik vele tartottak. Vannak elbeszélések arról, hogy Tyustya ma is él, és háborúra készülődik az ellenségei ellen. Ez a háború az utolsó lesz, melyben az egész világ elpusztul (Up. 10, 203) Az egész emberiséget elpusztító utolsó világháború témája, megtalálható több nép költészetében, s a bibliai szövegekben is, így érthető, hogy a mordvinok e témát saját nemzeti hősiükkel kapcsolják össze.

2. A Tyustya név eredetéről

A Tyustya név nem hasonlít azokhoz a keresztény nevekhez, amelyek már a kereszténység felvétele előtt ismertek voltak a mordvinok számára. De nem hasonlít a régi pogány mordvin személynevekhez sem. Többféle feltevés létezik e név eredetéről, de elfogadható etimológiával még senki nem támasztotta alá. Maszkajev (1948: 177–178) szerint nagyon ritka, hogy egy népköltészeti mű vagy alak neve megegyezik a mordvin nyelv valamennyi nyelvjárásában. A Tyustya név ezzel szemben előfordul mind a moksában, mind az erzában, és mindkét nyelvjárásban egyformán hangzik. Ez nemcsak ezeknek az énekeknek a népszerűségét tanúsítja, hanem régi, még a mordvinok moksa–erza egységének idejéről való keletkezésre utal. Manapság a Tyustya szó leggyakrabban a hős nevét jelöli meg, de a művekben fejedelem viseli a nevet, aki többnyire már nem éppen fiatal.

Hegyek között a szép réten
Tyustya atya országában
(Maszk. 1964: 177)

Tyustya atya szánt az ekéjével,
huszonnégy lovával
(ugyanott)

Maszkajev feltevése szerint a *Tyustya* eredetileg összetett szó, mely két tőből áll: *Tyus* + *atya*. Az *atya* 'öregember' szó az erzában és a moksában egyaránt megvan, az erza nyelvben előfordul a *poks atya* 'vezető' kifejezés. Némely nyelvjárásban ez *pokstyaj*-ként jelenik meg. A szó első része, a *tyus*- már nem ennyire világos. Maszkajev szerint ez egy korábbi *tyoks*-ból alakulhatott ki, melynek mai jelentése tető, valaminek a teteje, pl. *kudotyoks* 'háztető', *prjatyoks* 'fejtető'. Így alakulhatott ki: *tyoksatya* > *tyostya* > *tyustya*. Jelentése 'legfelsőbb atya', vagyis, vezető,

fejedelem, és a népköltészetben ebben a szerepben is jelenik meg. Szinonim elnevezései: *inye azor, ocjazor, injazoro* 'fejedelem'. A *Tyustya* kezdetben nem személynév volt, hanem köznév, 'fejedelem' jelentéssel. A különböző nyelvjárások hangtani és morfológiai különbözőségei alapján változó lehet a *tyustya* szó hangalakja: *Tyustya, Tyustyán, Tyustyánn, Tyustyeny, Tyumtya, Tyuscsa*, de mindegyik a *tyustya* alapszóból származik.

3. *Tyustya* választása

A nemzetség legidősebb képviselőjét feltehetően *tyustyán*-nak nevezték. Annak következtében, hogy a nemzetségi ünnepeket a nemzetség legidősebb tagjának a házában tartották, ahol a nemzetségi gyertyát is őrizték, a *tyustya* fogalomhoz e gyertyán keresztül kötődhetett a szentség jelentése. Ennek alapján magyarázható Majnov megfigyelése (Maszk. 1964: 179), hogy bizonyos helyeken a *Tyustyáról* szóló ének elkezdése előtt az énekes a falubéliek áldását kérte: „Áldjatok meg engem a szent szavak eléneklésére”. A jelenlevők mélyen meghajoltak előtte, s csak ezután kezdte el énekét az énekes komoly, monoton hangon. Lehetséges, hogy Orlov (1876) ezért nevezte *Tyustyánt* pogány istennek.

Az a népi elképzelés, hogy *Tyustya* mint személy valóban létezett a múltban, történeti jelleget ad az énekeknek. Több énekes úgy énekli az énekeket, vagy meséli az elbeszéléseket, mint a múltban megtörtént eseményeket. T. Zavrazsnov és Sz. Larionov közlők *Tyustya* származását régi fejedelmi, a mitológiába visszanyúló dinasztíából akarják levezetni, s a mordvin népköltészetet a régi babiloni történetekkel próbálják kapcsolatba hozni a különböző könyvekből vett adatok összekapcsolásával (Maszk. 1964: 179). A Volga menti énekes, Ignatyia pedig a *Tyustyáról* szóló éneket a mordvinoknak a földön való megjelenésének idejére helyezi:

Nincs az erdőnek favágója,
nincs a rétnek kaszálója,
gondozatlan tönkremegy az erdő,
kaszálatlan hever a fű.
(Paas. I. 75)

Ebben az énekben, mint a *Tyustyáról* szóló többi énekben is megjelenik a fejedelem választásának szükségessége: a megsokasodott mordvinság nem tud megegyezni az olyan életbevágó kérdésekben, mint például a föld és az erdő igazságos felosztása. Ezért nem egy, hanem már „hét falu fejedelmének” választják meg *Tyustyát*. A hét szám említése itt a sokaságot jelenti, nem azt, hogy pontosan ennyi falu volt. A veszekedés képi leírása (hajukból kötelet fonnak, csontjaikból hidat építenek) más népköltészeti műfajra is jellemző.

Niske isten megteremtette az erza népet,
az a nép igen megsokasodott.
hét faluvá növekedtek...
Nem tudták elosztani az erdejüket,
nem tudták felosztani a szántójukat...
Veszekednek, verekednek,

fejük vérből patakot eresztenek,
fejük hajából kötelet fonnak.
(Paas. I. 76)

Eh, verekednek az erzák, veszekednek az erzák
nincs az erzáknak megtartójuk,
nincs az erzáknak tanácsadójuk,
verekednek az erzák, veszekednek az erzák,
fejük hajából kötelet fonnak,
a csontjaikból hidat építenek...
(Jevszjev 1928: 5)

A vezető választása demokratikus alapon történik, bár nem mindenki választ, hanem a falu öregei határozzák meg, hogy ki legyen a kiválasztott. Általában egy erős, gazdag, tapasztalt emberre esik a választás. A gazdagságot a nagy család jelenti – a sok fiú és meny. Amikor az öregek érte mennek, hogy közöljék vele a választás eredményét, a leendő Tyustya hét vagy annál is több lóval szánt a földjén, gyakran a családjával együtt. A törzsi vezér kiválasztásánál nagyon fontos volt, hogy ez hagyományos jelek alapján történjék, pl. kockát vetettek, vagy megfigyelték, ki felé fordul a méhserbe tett kancsófül:

Míndnyájan összegyűltek egy helyre
De senki felé nem fordult a kancsó füle.
(Paas. I: 91)

Úgy látszik, nincs közöttünk egy ember
Ó, nincs közöttünk a tyustyának való ember...
Amikor bementek Tyustya házába,
Ó, a kancsó füle őfelé fordult,
Míndnyájan így szóltak egy hangan:
Te leszél Tyustyán a vezérünk.
(Paas. I: 91–92)

Ebből következik, hogy Tyustya sohasem maga akar fejedelem lenni, mindig felkérlik erre: nem kinevezik, vagy megbízzák, hanem kiválasztják anélkül, hogy ő maga tudna róla, vagy előzetesen beleegyezne.

Kit akarunk fejedelemmé választani,
kit választunk meg tyustyává?
Özvegyasszony fiát,
nincs itt – a szántóföldön van.
(Maszk. 1964: 183)

A kiválasztott, aki egyszerű szántóvető, ellenkezik, nem akar ilyen nagy felelősséget magára vállalni.

Köszönöm, atyák, jó szavaitokat,
még jobban köszönöm bizalmatokat,
vezéreknek meg nem felelhetek,
ország megtartója lenni nem akarok.
(Maszk. 1964: 183)

De ezzel a döntéssel ellenkezni mégsem lehet. A gyűlés döntése, amely a kollektív akarat kifejezése, annak minden tagjára érvényes, beleértve a kiválasztott személyt is. Ugyanennek a törvénynek az érvényesülését figyelhetjük meg a leányáldozatról szóló mordvin énekekben is, amikor az áldozat kiválasztása után a kiválasztott aláveti magát a közösség akaratának, és ellenkezés nélkül megy a halálba (Dugánty 1996, 2000). A leendő Tyustya azonban mielőtt elfogadja a választás eredményét, meg akar győződni annak helyességéről. Azt a feltételt szabja, hogy mire egy barázdát megszánt, hajtson ki és virágozzék az a száraz faág, amelyet a földbe szúrt. Így akar megbizonyosodni arról, hogy nemcsak az emberek, hanem a természet is őt akarja vezérként látni. Mikor ez megtörténik, akkor beleegyezik, hogy fejedelem legyen.

Akkor leszek fejedelem,
akkor leszek ország feje
ezt a pálcát földbe dugom,
oda-vissza tértem alatt,
ha a pálcám gyökért ereszt
ha a pálcám ki is zöldül,
akkor leszek fejedelem.
(Paas. I: 72–73)

4. Tyustya mint mitikus hős

Tyustyát szereti a népe, ő maga pedig a nép legjobb tulajdonságaival rendelkezik: okos, erős, hűséges, szellemileg és fizikailag tökéletes, szép is, és szépen öltözködik. Büszkén viseli a hozzáértő kézzel készített, gazdagon hímzett népviseletet. Népe előtt mint harcos és bátor vadász jelenik meg, miként a ruházata, ő maga is idealizált. Tyustya gondoskodik a népéről, ideje alatt sokasodnak:

Ó, Tyustya idejében így éltek:
születtek fiúk, és most lányok,
s közülük egy sem halt meg.
(Paas. I: 95)

Népe jóléte és sokasodása Tyustyának köszönhető: teljesen átadja magát a feladatnak, teljesen feláldozza magát népe jólétéért. Miután kiválasztották e feladatára, Tyustya abbahagyja korábbi foglalkozását, a földművelést, s szélnek ereszti a lovait. Itt ismét párhuzamot vonhatunk az áldozatra kiválasztott lánnyal, aki szétosztja ruháit és javait a barátnői között (Dugánty 1996).

Menjetek barnák, szürkék, barangoljatok,
etetlen is egyetek,
itatlan is igyatok.
(Maszk. 1964: 186)

Tyustya egy személyben földműves, vezető, áldozó, harcos, éppen amire szükség van. Hősiessége az idegen csapatokkal való harcban mutatkozik meg elsősorban, de más területen is mindig a gyengék, védtelenek pártját fogja. Országában erős kézzel uralkodik, ideális rendet teremt: a legkisebb bűnért is keményen büntet: a legkisebb lopásért, vagy mások megsértéséért száműzi a bűnösöket, s a népe ezzel teljesen egyetért. Amikor ereje nem elég a külső vagy belső ellenség legyőzésére, akkor elmegy a vízen/tengeren túlra, vagy madárrá változik. A végső veszélytől ily módon megmenekülve megőrzi magát a további küzdelemre népe javára. A tyustya-énekek e motívumát a litova-típusú énekekkel összehasonlítva feltehetjük, hogy hasonló szerepe van Litova égbe menetelének is: amikor a földön, a megváltozott körülmények között lehetetlen lett számára az az élet, amelyet képviselt, nem fogadta el a megváltozott körülményeket, hanem fölment az égbe. Az eszményeket, melyeket képviselt, így megőrizte, s madár képében tért vissza a földre. Litova hazalátogatása nem teljesíti a hozzáfűzött reményeket – hiszen a körülmények nem javultak meg (Dugántsy 2000). Tyustya visszatérését pedig még a mai napig is várja népe. Tulajdonképpen hasonló mitikus funkció megjelenését látjuk ezekben az énekekben, mint amilyen pl. a székely-magyar népköltészetben Csaba vezér visszatérése, vagy a keresztény hitben Jézus mennybemenetele és visszatérésének ígérete – az ideális vezető, akinek helyzete lehetetlenné válik, elhagyja népét, de hátrahagyja a reményt. Ezekben az énekekben Tyustya mitikus hősként jelenik meg. Kürtje – mely mágikus hangszer, s ugyanakkor hatalmi szimbólum is – megmarad népének: egy bokorra akasztja, s mikor fúj a szél, az megszólal. E motívum megtalálható a Kalevalában is: amikor Väjnämöjnen elmegy népétől, otthagya nekik mágikus hangszerét, a kantelét.

5. Tyustya és a mordvin–orosz harcok

Azokban az énekekben, melyekben a mordvinoknak az idegen törzsekkel vagy az oroszokkal való harcáról van szó, Tyustya már fejedelem, szó sincs a választásáról. Már nem is szántóvető, csak uralkodó.

Két hegy között lakik,
zöld réten lakik,
palotái kétemeletesek.
Tyustya a palotában ül,
Tyustya a padon ül,
előtte tölgyfa asztal,
lába alatt ezüst sámli.
Erza leveleket ír,
tomácán örök állnak,
ablaka alatt örök állnak.
(Maszk. 1964: 198)

Több énekben Tyustya fejedelem a küldöncei által – aki lehet ember vagy varjú, héja, fecske, méh – megtudja, hogy egy idegen hadsereg közeledik – gyakran az orosz cár –, hogy elfoglalja a földjüket és megölje vagy rabbá tegye a népet. Ilyenkor a mordvin fejedelem elhatározza, hogy nem veszi fel a harcot, hanem egész népével elvándorol a vízzen túlra, új, szabad területre. Ez a megoldás látszik a legszerencsésebbnek, mert a mordvinokat több oldalról is fenyegeti a veszély.

Előre nézett Tyustya –
fekete felhők jönnek szembe
oldalra nézett –
nogáj seregek jönnek.
Hátra nézett –
orosz seregek jönnek.
(Maszk. 1964: 199)

Több énekben előfordul, hogy amikor az idegen fejedelem támadása már előre ismert, mert megjósolta valaki, Tyustya nem akar hinni a jóslásnak, s bizonyítékot követel. A bizonyíték lehet újabb csoda vagy jóslás. Hasonlóan a megválasztásához, ledug például egy száraz botot a földbe, hogy gyökeret eressen.

Ha az orosz elveszi országomat,
mire visszatérek,
alul gyökerei nőjenek,
fent levelei nőjenek.
(Paas. I: 93)

Az idegen hódítók elleni harcokról szóló Tyustya-énekek mitikus énekeknek minősültek, Tyustya pedig mitikus hősnek. Ezek a harcok egy nép sorsáról szólnak, a veszteség tragikus, hiszen földjük, életük megvédéséről van szó. A fejedelem sorsa egy a népe sorsával. Tyustya bemutatása a dicső énekekre emlékeztet:

Születésétől sikerült Tyustya fejedelem,
nevelésétől sikerült Tyustya fejedelem,
fehér nyírfá Tyustya fejedelem teste,
ifjú hattyú Tyustya fejedelem felesége.
Tyustya fejedelem késő este gondolkodik,
Tyustya fejedelem korán reggel gondolkodik,
egyre gondolkodik, hogyan meneküljön meg,
a kutyafejű Szardaj fejedelemtől.
Korán reggel hallja, hogy a kutya-fejedelem, Szardaj
seregét elpusztította, s őt magát is el akarja fogni.
(Maszk. 1964: 200)

Amikor a fejedelem tudomására jut az idegen sereg közeledése és elhatározza, hogy népével más földre megy, a végleges eltávozás előtt a legtöbb énekben a mordvinok leülnek kását főzni.

Különösen az erza nyelvjárású változatokban hangsúlyos ez a momentum. Az ellenség éppen abban a pillanatban érkezik, mikor Tyustya népe leülne, hogy megegye a kását. Ekkor Tyustya követeli, hogy rögtön induljanak a víz túloldalára, hogy megmeneküljenek.

Kezdték ott a kását főzni,
csak éppen főtt a kásájuk.
Elkezdtek a kását enni,
nem fejezhették be a kásaevést,
hátranézett Tyustya –
látja, a hitetlenek majd utolérték őket.
(Paas. I: 89)

Kezdték a kását főzni,
az orosz sereg közeledik,
már-már beéri őket.
Pálcájával Tyustya kétfelé legyintett,
A tenger kétfelé váltott,
a víznek folyása megszűnt.
(Jevszjev 1928: 4)

Egyetlenegy énekben sem sikerül megenniük a kását. Mégis miért főzik, s kezdenek el enni, mikor az ellenség a nyomukban van? A mordvin néprajzi irodalomban előfordulnak áldozatok, amelyeket mindig valamilyen fontos esemény bekövetkeztekor végeztek. Az áldozatok egy része a kásafőzés, amit egy erre kiválasztott öregember végez. Ezekben az énekekben is tulajdonképpen áldozati kásáról van szó, amit a költözés előtt, hosszú áldozati szertartás folyamán főztek. Az áldozó maga Tyustya, s mint áldozó, népe szellemi vezére, csodás tulajdonságokkal rendelkezik. Bizonyos jelekből (pl. nyírfát lát, s ez az ellenség közeledését jelenti) meg tudja jósolni a jövőt, népe sorsát. A földbe dugott száraz bot kivirágzik, intésére a víz kettéválk, vagy híd lesz rajta, madárrá tud változni, hatni tud a természetre, alakját a hold változása szerint változtatja. Tyustya tud beszélgetni az élettelen természettel és a halottakkal.

Ráfújt Tyustya a tengerre,
a tenger kettévált.
Tyustya elindult előre
a népe meg őutána,
mikor átmentek a vízben
a tenger visszament a helyére.
(Paas. I: 89–90)

Tyustyának mágiikus ereje is volt, főként a korai keletkezésű énekekben. Több énekben, valamint a későbbi keletkezésű legendában a szerencsétlenségeket, rossz termést, természeti katasztrófát haragja megnyilvánulásának tulajdonították. Néhány helyen, ahol a mordvinok jobbagysorba kerültek, ezt Tyustya átkának tulajdonították azért, mert nem mentek vele a vízben túlra.

Megátkozta Tyustya az ott maradottakat:

„Örökké éljete,
urak parasztjai, szolgák legyetek!”

(Maszk. 1964: 216)

„Örökké éljete,
az urak parasztjai legyetek!”

(Jevszjev 1928: 5)

Bár nem lehet történeti dokumentumoknak tekinteni őket, az énekek megőrizték a mordvin nép harcainak emlékét a különböző nomád törzsekkel és az oroszokkal. E harcokban kétségtelenül győzelmek is voltak, nemcsak vereségek. A mordvinok kapcsolata az orosz birodalommal nem volt homogén: a nyugatabbra eső részek, a Moszkvához, Muromhoz, Rjazanyhoz közel eső területek korábban lettek megkeresztelve, míg a keletebbre esők, a Volga környéke később. A Tyustya énekekben az orosz (ruz) ellenség, aki elfoglalja a mordvin földet, s aki elől a mordvinok a Volgán túlra menekülnek. A több énekben is előforduló *nevernoj* 'hitetlen' kifejezés később került az énekekbe, a kereszténység felvétele után, orosz hatásra, ahol is általában a nem keresztény hitűeket nevezték így.

A mordvinok szétválására utal az a motívum, hogy egy részük nem ment át a Volga túloldalára Tyustyával, hanem ott maradt az áldozati kásánál, nem törődve a közeledő ellenséggel.

Némelyek azt mondják: „menjünk”,
mások azt mondják: „együk meg a kását”.

(Jevszjev 1928: 4)

Ez a kása, amit esznek, nem is minden esetben mordvin és áldozati. Az orosz sereg is főz kását, s megkínálják vele a mordvinokat. De ezt csak a nép egy része fogadja el. Többségük elmegy Tyustyával a vízen túlra, de egy részük ott marad a parton és eszi az orosz kását, annak ellenére, hogy ezekről Tyustya megjósolja:

Ó, az orosz kását főz,
ó, az orosz sok zsírt tesz bele,
aki abból a kásából eszik,
ó, az az orosz rabja lesz,
ó, az az orosz rabszolgája lesz...

(Paas. I: 69)

Az a nép, amely kész arra, hogy az ellenséggel együtt egye az áldozati kását, rabságra és pusztulásra van ítélve. De nem minden énekben marad el a mordvinok egy része Tyustytól, a korai keletkezésű énekekben előfordul, hogy az egész mordvinság követi őt a vízen túlra: e dalokban még a mordvinság egységéről van szó.

V. J. Jevszejev megállapítása szerint (Maszk. 214) a finn és a mordvin epikus költészetben a nép és vezére konfliktusa úgy oldódik meg, hogy a vezér elmegy a népétől. De míg a karél eposzban a konfliktus a vallás területén keletkezik (a nép elfogadja a keresztény vallást, a vezér pedig meg akarja őrizni a hagyományt), addig a mordvin énekekben e konfliktus a nemzeti lét területén jelentkezik: népe beleegyezik a függetlenség feladásába, de Tyustya ezt nem tudja elfogadni. Väjnämöjnen konfliktusa népével nem végérvényes és megoldhatatlan. Ő azért megy el, hogy utat engedjen az új vezérnek, aki szintén a népéből ered. Tyustya azonban megharagszik népére, mert nem hallgat a szavára, nem követi, hanem elfogadja az orosz fennhatóságot. Tyustya úgy megy el, hogy többet nem tér vissza, hiszen nem tud és nem akar az orosz birodalom fennhatósága alatt élni. Alakja ezért tragikus, sőt tehetetlenségében néha tragikomikus is, amikor súlyos szavakkal megátkozza a népét, amiért nem hallgat rá, és szövetségre lép az oroszokkal.

6. Tyustya mint negatív hős

Vannak olyan énekek is, amelyek nem dicsérik Tyustyát, hanem elítélik, mert konfliktusba kerül népével. Ez természetes, mivel a Tyustyáról szóló énekek nem egy személyről szólnak, hanem különböző korban és különböző helyen keletkeztek a helyi fejedelmekről, sőt még az idők folyamán is változhattak. A tyustya-fogalom bővülésének érdekes példája az a Volgán túli mordvinság körében keletkezett tyustya-ének, melyben a kiválasztott fejedelem ígéretet tesz Szaranszk város mint mordvin központ felépítésére: „Szaranszk várost felépítem, Szaranszk várost létrehozom” (Maszk. 1964: 177).

A késői tyustya-énekekben alakja sokszor negatív: már nem demokratikus módon kerül a hatalomra, hanem csalással, már nem a népe javát szolgálja, hanem saját személyes érdekeit nézi. Célja elérése érdekében nem riad vissza a diktatórikus módszerektől vagy gyilkosságtól sem. Konfliktusba kerül saját népével, a szomszédos népekkel, más mordvin törzsekkel, s azok tyustyaíval, vezetőivel. Tyustya kétféle ábrázolása az énekek különböző keletkezési korától függ. Az újabbak, melyekben Tyustya despota, gyilkos, gazdag és önző, a feudális társadalom kialakulásától egészen a 19–20. századig terjedő időben keletkezhetnek. Azok az énekek, melyekben előfordul a puska mint fegyver, szintén lehetnek késői keletkezésűek, nem korábbiak a 17–18. századnál, de lehetnek korai keletkezésűek is, csak többször átértékelődtek.

Ilyen késői keletkezésre utal, ha Tyustya városokat, falvakat, egész kormányzóságokat birtokol, s katonákkal őrizteti magát:

A földön a kormányzóságai,
a kormányzóságokban a katonái,
kormányzóságok körül a városai,
városok körül a falvai.
(Paas. IV: 39)

Akkor ott megfogta a puskáját,
akkor megfogta a szablyáját.
A puskával lelőtte a fiút,
a szablyával elvette a lelkét.
(Paas. IV: 40)

Ezekben az énekekben Tyustya származása ismeretlen, ő maga gyáva, hatalomféltő. Példa erre az új Tyustya születéséről szóló erza ének, melyben az uralkodó Tyustya meg akarja öletni a csodás jegyekkel született csecsemőt, a leendő vezért. Ez a gyermek egy idős özvegyasszonytól születik és:

Vasból van a sarka, feje búbja kőből,
vas takarja a térdeit.
Ó, a homlokán a felkelő nap,
a tarkóján a fényes hold,
s hajszájai hegyén csillagok.
(Paas. I: 82–83)

A csodálatos jegyekkel született gyermek a kiválasztottságot jelenti. A mordvin népköltészetben többek között Litova születésének nem mindennapi körülményei utalnak kiválasztottságára és későbbi sorsára. Az itt említett tyustya-énekekben e kiválasztottságot megerősíti az anya éneke, amit fia bölcsőjénél énekel:

Ó, ringatlak téged, ringatlak
erza tyustya erejét, szavát adom.
A fejednél ringatlak,
erza tyustya bölcsességét adom,
ó, Niske-isten így mondotta:
erza tyustya boldogságát kapjad.
(Paas. I: 84)

Ebben az énekekben a cselekmény további fejlődése a mesékre emlékeztet. Az uralkodó Tyustya vascsórtú varjújától tudomást szerez a csodálatos gyermek születéséről, a gyermeket megveszi az anyjától, bezárja egy hordóba, és a vízbe dobhatja. A szél egy másik országba sodorja a hordót, s az ottani uralkodó örökbe fogadja a fiút. A fiú felnő, és bölcs uralkodó lesz abban az országban. Idővel a másik Tyustya megtudja, hogy a fiú életben maradt, és hadsereggel megy ellene (Paas. I: 88–89).

Irodalom

- DUGÁNTSY, M. 1996: A nő alakja a mordvin epikus költészetben: összekötő kapocs a földi világ és a túlvilág között. *Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum* 10. 15. 8. 1995. Pars VII. Jyväskylä 1996. s. 51–56.
- DUGÁNTSY, M. 2000: Kvinnor mellan två världar. Kvinnobilder i finsk-ugrisk folktradition URSUS 6. Finsk-ugrisk institutionen. Uppsala 2000. s. 9–55.
- JEVSZEVJEV, M. Je. [Евсеев М. Е.] 1928: Ерзянь морот. Москва.
- JEVSZEVJEV, M. Je. [Евсеев М. Е.] 1966: Братчины и другие религиозные обряды мордвы Пензенской губернии. Избранные труды 5. С. 342–385. Саранск.

- MASZK. 1948 = Maszkajev, A. I. [Маскаев А. И.] 1948: О мордовском народном эпосе. Саранск.
- MASZK. 1964 = Maszkajev, A. I. [Маскаев А. И.] 1964: Мордовская народная эпическая песня. Саранск.
- ORLOV, N. P. [Орлов Н. П.] 1876: Мордва-мокша. Пензенские губернские ведомости. No. 108. 11.
- PAAS. = Paasonen, H.: Mordwinische Volksdichtung. Band I–VI. Helsinki 1938–1977.
- Up10.* = Устно-поэтическое творчество мордовского народа. Том 10. Саранск 1983.